

चाम्लिङभाषाको पुस्तान्तरण

कैलाशकुमार राई, पिएचडी

त्रियुगा जनता बहुमुखी क्याम्पस, उदयपुर

लेखसार

भाषिक जीवन्तता समुदायमा भाषाको शक्ति कायम रहेको अवस्था हो । यसले भाषाको दीर्घ जीवनको सङ्केत गर्दछ । भाषिक पुस्तान्तरण वृद्ध र वयस्क पुस्ताहरूबाट आफ्ना सन्तानहरूमा भाषा प्रसारण गर्ने प्रक्रिया हो । प्रस्तुत लेख चाम्लिङभाषाको पुस्तान्तरणको स्थिति विश्लेषणमा केन्द्रित गरिएको छ । भाषिक पुस्तान्तरण सम्बद्ध प्राथमिक सामग्री क्षेत्र भ्रमणबाट र विषय वर्णनका सैद्धान्तिक आधारका पुस्तकालीय सामग्रीहरू उपयोग गरिएका छन् । यी सामग्रीहरूलाई वर्णनात्मक विधिबाट विश्लेषण गरिएको छ ।

चाम्लिङभाषा शैक्षणिक कार्यकलापतर्फ उन्मुख भए पनि वक्ताहरू हासोन्मुख स्थितिमा छन् । चाम्लिङभाषाको पुस्तान्तरणको स्थिति नकारात्मक रहेको छ । यसको मुख्य कारण सामाजिक तथा प्रशासनिक प्रकार्य क्षीण रहनु हो । मातृभाषाको प्रयोगले सरकारी रोजगारीबाट वञ्चित हुने भय एवम् नेपाली भाषा शिक्षा, सञ्चार र सरकारी कामकाजको भाषा हुनु पुस्तान्तरणको अवरोधको कारण हुन् । चाम्लिङ समुदायमा भाषा पुस्तान्तरणको दर ३६.००% रहेको छ । यसको अवरोध दर ५६.६६% रहेको छ । चाम्लिङ समुदायमा ६०.००% वृद्धा पुस्ताको वक्ताहरूले यो भाषा हस्तान्तरण हुँदैन भनेका छन् । यी तथ्यहरूले चाम्लिङभाषाको पुस्तान्तरणको दर हासोन्मुख देखाउँछ । यस भाषालाई ३१.६७% वक्ताहरूले मात्र मातृभाषाको भूमिकामा प्रयोग गर्छन् । यसकारण चाम्लिङ भाषा खतोरोन्मुख स्थितिमा छ । भाषा संरक्षण र सम्बर्द्धनको प्रक्रिया सञ्चालन नभएमा चाँडै लोप हुन सक्ने सम्भावना रहेको छ ।

शब्द कुञ्चिका : पुस्तान्तरण, भाषिक जीवन्तता, कुल जनसङ्ख्यामा भाषा प्रयोग, मातृभाषा प्रयोग

पृष्ठभूमि

पुस्तान्तरण भाषाको जीवन्ततालाई निर्धारण गर्ने एउटा कारक हो । वृद्ध र वयस्क पुस्ताहरूबाट आफ्नो छोराछोरीहरूमा र युवापुस्ताबाट भावीपुस्तामा भाषा प्रसारण गर्ने कार्य भाषिक स्थानान्तरण प्रक्रिया हो । यसलाई भाषाको पुस्तान्तरण प्रक्रिया पनि भनिन्छ । भाषा जीवित रहनका लागि केटाकेटीहरू भावीपुस्ताको प्रतिनिधि र अग्रज हुने भएका हुँदा वर्तमानमा यस समुदायका केटाकेटीहरूले मातृभाषा बोलिनु अत्यन्तै जरुरी हुन्छ (ग्रिनोबल, सन् २००६) । यसकारण पुस्तान्तरण भाषाको विद्यमान जीवन्तताको मूल्याङ्कन गर्ने महत्त्वपूर्ण कारक मानिन्छ । भाषिक जीवन्तताको अभिमूल्याङ्कन पुस्तान्तरणको ढाँचाका साथसाथै समाजमा यसको प्रकार्यमा हुने दबाबको स्थितिबाट हुने गर्दछ (एपेल र अन्य, सन् २०११) । भाषामा पर्ने सामाजिक दबाबले भाषाको प्रसारणमा सकारात्मक र नकारात्मक स्थिति सिर्जना गर्दछ । नेपाली भाषालाई सामाजिक दबाबले सकारात्मक स्थिति सिर्जना भएको छ भने चाम्लिङलाई नकारात्मक स्थिति सिर्जना भएको छ । यसका साथै नेपालका सबै भाषाहरूमा नकारात्मक स्थिति परेको छ ।

भाषिक जीवन्तताले वाक्समुदायमा भाषाको शक्ति कायम रहेको अवस्थालाई जनाउँछ । यो भाषाको जीवित अवस्थाको सङ्केत हो । यसले भाषाको विगत अवस्थाको समीक्षण गर्दै भावीसमयमा प्रयोग सम्भाव्यतालाई निर्धारण गर्दछ । भाषिक जीवन्तता अन्तर्गत भाषाको वक्ताहरूबाट मातृभाषाको शुद्ध प्रयोग, कोड मिश्रण, भावीपुस्तामा भाषा स्थानान्तरण, भाषा प्रयोगमा क्षेत्रगत विविधता एवं नयाँ क्षेत्रहरूमा विस्तरण आदि विषयहरूको अध्ययन गरिन्छ । यसका साथै वाक्समुदायको भाषा प्रयोग स्थिति, आफ्नो भाषाप्रति निष्ठा, रुचि एवं अभिवृत्तिसम्बन्धी समीक्षण गरिन्छ । मातृभाषी वक्ताहरूले आफ्नो भाषाभन्दा अर्को भाषा

शक्तिशाली छ भनेर सोच्छ कि सोचदैन, अर्को भाषासँग आफ्नो भाषा मिश्रण भएको ठान्छ कि ठान्दैन र आफ्नो भाषा चोखो भाषा हो भनेर वक्ताहरूले ठानेका आधारमा भाषिक जीवन्तता निर्धारण गर्न सकिन्छ (वेल्स, सन् १९५१) ।

भाषाको जीवन्तता भाषिक प्रकार्यको विस्तरणमा निर्भर रहन्छ । भाषिक प्रकार्य भाषा प्रयोगको भौगोलिक र जनसाङ्ख्यिक अवस्था हो । भाषा सीमित पारिवारिक र सामाजिक प्रकार्यमा मात्र प्रयोगमा आउँछ भने कुनै भाषा व्यापक प्रकार्यमा आउँछ । स्वभावतः समाजको व्यापक प्रकार्यमा प्रवृत्त गतिशील भाषा महत्त्वपूर्ण हुन्छ । वक्ताहरूको गतिशील भाषाप्रति विशेष आकर्षण रहन्छ । गतिशील भाषा वक्ताहरू बिच भावनात्मक सम्बन्ध विस्तार गर्न बढी चयनीय हुन्छ । दैनिक जीवनका व्यवहारदेखि शैक्षिक, राजनैतिक, साञ्चारिक, प्रशासनिक, व्यावसायिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, वैज्ञानिक एवम् विविध पक्षमा जुन भाषा गतिशील रूपमा व्यावहृत हुन्छ, त्यस्तो भाषाप्रति स्वभावतः समाजको विश्वास अभिवृद्धि हुन जान्छ र सामाजिक दबाब सिर्जना हुन्छ । यस्तो सर्वव्यापक, सर्वसम्प्रेष्य भाषा सिक्न सिकाउन समाजमा स्वतः दबाब सिर्जना हुन्छ (पौडेल, २०६७, पृ. ४३) । जुन भाषा सीमित प्रकार्यका लागि व्यवहारमा आउँछ । त्यस भाषाले सामाजिक आवश्यकता पूरा गर्न सक्दैन । यस किसिमको सामाजिक चाहना कम हुने भाषा सिक्न सिकाउने वक्ताहरूमा रुचि कम भई भाषिक स्थानान्तरण अवरुद्ध हुन पुग्छ ।

समस्या कथन

नेपालका भाषाहरूको भाषावैज्ञानिक अध्ययन प्रायः वर्णनात्मक र ऐतिहासिक छन् । नेपालका भाषाहरूको सामाजिकभाषा वैज्ञानिक अध्ययन प्रारम्भिक चरणमा रहेको छ । चाम्लिङभाषा लेख्य परम्परातिर उन्मुख भाषा हो (सुभाउ आयोग, २०५०, पृ. ५८) । चाम्लिङभाषाको लेख्य परम्परा विसं २०३७ देखि प्रारम्भ भएको मानिन्छ (रापचा, सन् २००६, पृ. १७१) । यस भाषाको वर्णनात्मक र ऐतिहासिक अध्ययन ह्यान्सन (सन् १९६१), डबर्ट (सन् १९६७), राई (सन् २०१३) र राई (२०७३) ले चाम्लिङभाषाको सामाजिकभाषा वैज्ञानिक अध्ययन गरेका छन् । यस भाषाको भाषावंशको अध्ययन ग्रियर्सन (सन् १९५१), भोगलिन (सन् १९६४), सेफर (सन् १९६६), ह्यान्सन (सन् १९६१), पोखरेल (२०२६), रेग्मी (२०४६) र गौतम (२०४६) आदि विद्वानहरूले गरेका छन् । यसबाहेक अन्य उल्लेख्य भाषावैज्ञानिक अध्ययन भएको छैन । यसकारण यस समस्याहरूलाई निम्न बुँदामा उल्लेख गरिन्छ :

१) चाम्लिङभाषाको पुस्तान्तरणको स्थिति के, कस्तो रहेको छ ?

उद्देश्य

प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक लेखको उद्देश्य चाम्लिङभाषाका पुस्तान्तरणको वस्तुगत अवस्था पत्ता लगाउनु रहेको छ । यसको विशिष्ट उद्देश्य निम्न छ :

१) चाम्लिङभाषाको पुस्तान्तरणको स्थिति विश्लेषण गर्न,

औचित्य

प्रस्तुत लेखको अध्ययनबाट मुख्यतः चाम्लिङभाषा खतरापूर्ण स्थितिमा पुग्ने प्रक्रियाहरू पहिचान गरी यसको पुनर्संरचनाको योजना निर्माणमा सहयोग पुग्नेछ । भाषा सम्बद्ध आयोग, संस्था र अध्येताहरूलाई राज्यको भाषाहरूको संरक्षण, संवर्द्धन र विकासका लागि भाषिक नीति र योजना निर्माण गर्न सहयोग पुग्नेछ । यसबाट चाम्लिङ भाषीहरूलाई पनि आफ्नो मातृभाषाको वस्तुगत जानकारी हुनेछ ।

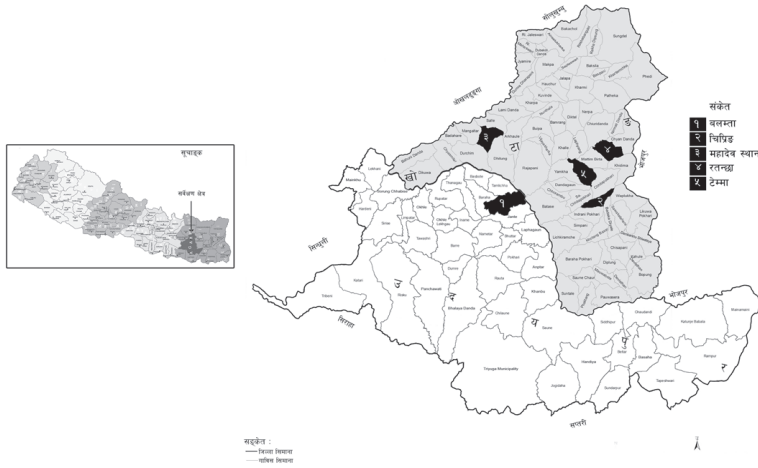
सीमा

प्रस्तुत लेख खोटाङ जिल्लाका चार गाविसहरू र उदयपुर जिल्लाको एक गाविसमा केन्द्रित रहेको छ । यी

क्षेत्रहरू प्राकृतिक, राजनीतिक र सांस्कृतिक दृष्टिले किरात सभ्यताको पहिचान बोकेको क्षेत्र हो । यस क्षेत्रलाई माझ किरात भनेर चिनिन्छ । प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक लेख चाम्लिङभाषाको भाषिक पुस्तान्तरण अध्ययनमा केन्द्रित गरिएको छ । यस लेखमा प्रस्तुत गरिएको तथ्याङ्क २०६६ मा गरिएको सर्वेक्षणमा आधारित छ । यी विषयहरू बाहेक सामाजिकभाषाविज्ञानसँग सम्बन्धित अन्य विषयहरू सम्बद्ध रहने छैनन् ।

अध्ययन क्षेत्र

प्रस्तुत कार्य पत्रको क्षेत्र मुख्यतः भौगोलिक र भाषिक क्षेत्र रहेका छन् । भौगोलिक क्षेत्रलाई स्थलगत सर्वेक्षण क्षेत्र पनि भनिन्छ । यसले मूलरूपमा भाषाको भौगोलिक भेदको प्रतिनिधित्व गर्दछ । लेखको सामग्री सङ्कलनका लागि उदयपुर जिल्लाको बलमता र खोटाङ जिल्लाको चिप्रिङ, हलेसी, रतन्छा र टेम्मा गाविस चयन गरिएको छ । यहाँ सर्वेक्षण क्षेत्रको नक्सा दिइएको छ :

नक्सा १, खोटाङ र उदयपुर जिल्लाका भाषिक सर्वेक्षण क्षेत्रहरू

राई, २०७३

तथ्याङ्क सङ्कलन

प्रस्तुत लेखका लागि प्राथमिक तथ्याङ्क उपयोग गरिएको छ । यसअन्तर्गत स्थलगत सर्वेक्षण, अन्तर्वार्ता, नमुना र अवलोकनबाट गरिएको छ । सामाजिकभाषाविज्ञानका अध्ययनको सैद्धान्तिक विषयहरूका अवधारणा स्पष्ट पार्न पुस्तकालीय अध्ययन गरिएको छ । लेखका सामग्रीलाई आवश्यकताअनुसार रेखाचित्रबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

पुस्तान्तरणको सैद्धान्तिक ढाँचा

चाम्लिङभाषाको अन्तरपुस्तारणलाई भाषीक जीवन्तताको सैद्धान्तिक आलोकमा वर्णन गरिएको छ किनकि भाषिक पुस्तान्तरण भाषिक जीवन्तता मूल्याङ्कनको एउटा आधार हो । भाषा जीवन्तताका मूलकारक भाषाका वक्ताहरूका निरपेक्ष सङ्ख्यालाई मानिए पनि विशेषज्ञहरू भाषाको जीवन्तताको मूलकारक पुस्तान्तरणका आधारमा निर्धारण गर्न निर्णायक ठान्छन् (ग्रिनोबल, सन् २००६) । कुनै पनि भाषा

स्वस्थ रहनका लागि यसलाई भावीपुस्ताका वक्ताहरूले प्रयोग गर्नु पर्ने हुन्छ । जब बालबालिकाहरू कुनै भाषालाई सिक्न र बोल्न छाड्छन् भने यसलाई खतरामा परेको मानिन्छ । यसमा विभिन्न अन्य जटिल कारकहरू समाविष्ट पाइएका छन् । यी कारकहरू उक्त भाषालाई कसले, कहिले र कसरी प्रयोग गरिरहेको छ भन्ने प्रश्नमा सम्बन्धित छन् ।

भाषिक जीवन्तता विश्लेषणका लागि विभिन्न ढाँचाहरू प्रस्तावित गरिएका छन् । यिनीहरू फिसम्यान (सन् १९६१) का द ग्रेडेड इन्जेनेरसनल डिस्प्सन स्केल (जिआइडिएस), नेल्डे, स्ट्राबेल र विलियम्स (सन् १९६६) का द युरोमोजाइक स्टडी, काउन्सिल अभ युरोप (सन् १९६८) को द युरोपियन चार्टर फर रिजनल अर माइनरिटी ल्याङ्ग्वेज, ल्यान्विर (सन् २००३) को इन्डेन्जर्ड ल्याङ्ग्वेजेज् इन्डिकेटर्स अभ इथनोलिङ्ग्विस्टिक्स भाइटालिटी, लेविस एन्ड ग्रिम्स (सन् २००६) को द एक्स्पान्डेड ग्रेडेड इन्जेनेरसनल डिस्प्सन स्केल्ज (इजिआइडिएस), ल्यान्डविर (सन् २००३) को इन्डेन्जर्ड ल्याङ्ग्वेजेज् इन्डिकेटर्स अभ एथनोलिङ्ग्विस्टिक भाइटालिटी (आइडीभी) र ग्रिनोबल डार्ट माउथ (सन् २००६) को इन्डेजर्ड ल्याङ्ग्वेज र क्राउस (सन् १९६७) ले पुस्तान्तरणका उल्लेख गरेका छन् ।

प्रस्तुत लेख भाषिक जीवन्तता मूल्याङ्कन ल्यान्डविर (२००३) आइभिडिका सूचक र चाम्लिङ जीवन्तताका तह लिविस र सिमोन्स (२०१०) को इजिआइडिएसको आधारहरू मध्ये पुस्तान्तरण र कुल जनसङ्ख्याभित्र वक्ताहरूको दुई अनुपात सैद्धान्तिक आधार र क्राउस (सन् १९६७) को प्रौढ पुस्ता र युवा पुस्ताहरूबाट भाषा सिक्ने अभिरुचिका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

चाम्लिङ भाषा

चाम्लिङ नेपालमा बोलिने आदिवासी भाषा हो (एथ्नोलग, सन् २०१४, पृ. १) । यो जाति नेपालमा प्राकृतिहासिक कालदेखि बसोबास गर्दै आएको तथ्य भेटिन्छ । यो जाति यस क्षेत्रमा लगभग २ हजार वर्षदेखि बसोबास गर्दै आएको देखिन्छ (राई, २०७३) । चाम्लिङभाषा किराती समूहअन्तर्गत भोट-बर्मेली परिवारमा पर्दछ । नेपालमा भोट-बर्मेली परिवारको भाषाहरू मध्ये चाम्लिङभाषा छैठौँ स्थानमा रहेको छ । किरात राई समूहका भाषाहरू मध्ये चाम्लिङ दोस्रो स्थानमा रहेको छ । यो भाषा ७६,८०० (०.२८%) चाम्लिङहरूले मातृभाषाका रूपमा बोल्छन् भने ६,३५६ (०.०२%) चाम्लिङहरूले दोस्रो भाषाको रूपमा बोल्छन् (सिबिएस्, सन् २०११) । यस भाषाको प्रयोग क्षेत्र नेपालको भू-राजनीतिक क्षेत्रबाट विस्तार भएर अन्तर्राष्ट्रिय भू-क्षेत्रमा प्रवेश गरेको पाइन्छ । भुटानमा बोलिने भोट-बर्मेली परिवारका भाषाको सूचीमा चाम्लिङ, लिम्बू, उल्लेख छन् (विकिपिडिया : जोङ्खा भाषा, रिट्राइभड् : सन् २०१४ अप्रिल १८) । यसैगरी जिपी सिंह (सन् १९६०) ले भारतको उत्तरपूर्वी दार्जिलिङ र सिक्किम राज्यमा किरात राई उपसमूहमा चाम्लिङ बसोबास गर्दछन् भनेका छन् (उद्धृत : राई, सन् २००५, पृ. १) । यस भाषामा मुख्यतः नेपाली र बान्तवा भाषाको प्रभाव पाइन्छ । यस भाषाको प्रभाव नेपाली, पुमा र तिलुङ भाषामा रहेको छ । चाम्लिङ वक्ताहरू समभाषी र विषमभाषी बहुभाषिक छन् ।

यहाँ किरात राई भाषाहरूको भौगोलिक क्षेत्रहरूको नक्सा प्रस्तुत गरिएको छ । यस नक्साले चाम्लिङ राईका पुर्ख्यौली भूमि र अन्तरकिरात राई भाषाको भौगोलिक अवस्था देखाउँछ ।

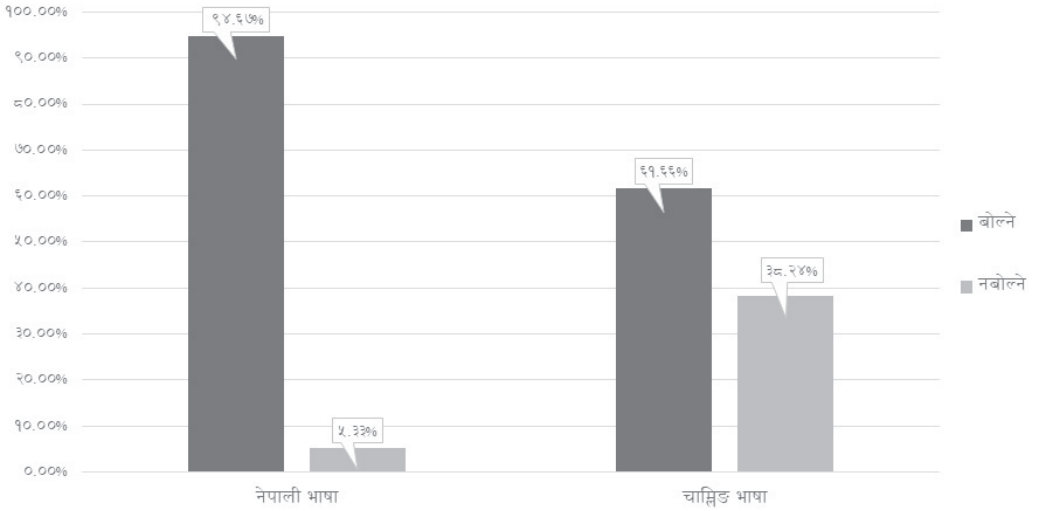
नक्सा २, किरात राई भाषाका भौगोलिक क्षेत्रको नक्सा

इबर्ट, (सन् १९९४) मा संशोधन

किरात भाषाका भौगोलिक वस्तुस्थिति हेर्दा चाम्लिङ भाषा पश्चिममा तिलुङ, पूर्वदक्षिणमा पुमा भाषासँग निकट देखिन्छ । यस भाषाका निकटका अन्य भाषाहरू बान्तवा, साम्पाङ र दुमी रहेका छन् ।

चाम्लिङको कुल जनसङ्ख्यामा भाषा प्रयोगको स्थिति

भाषिक जीवन्तताको स्थिति अभिमूल्याङ्कनका लागि स्थानीयभाषी समुदायको कुल जनसङ्ख्याको वास्तविक वक्ताहरूको अनुपात एउटा महत्त्वपूर्ण कारक हो (राई, २०७३, पृ. ५०) । वक्ता सङ्ख्याको अनुपात राष्ट्रको भाषिक नीतिमा निर्भर रहन्छ । पपुवान्युगिनीमा ५०० वक्ता भएको भाषालाई जीवन्त मानिन्छ भने दक्षिण एसियामा एक लाख वक्ता भएको भाषालाई मात्र जीवन्त भाषा मानिन्छ । यस आधारमा नेपालमा चाम्लिङ भाषिक वक्ताहरू एक लाख पुग्दैनन् (जनगणना, २०११) । प्रायः समुदायका सबै वक्ताहरूले शक्तिशाली भाषा प्रयोगमा ल्याउछन् । यसको विपरित कमजोर भाषालाई समुदायका कसैले बोल्न रुचाउँदैनन् (ग्रिनोबल, सन् २००६) । वक्ताहरूको दैनिक भाषा प्रयोगको आधारमा सक्रिय रूपले बोल्ने अनुपातलाई प्राथमिकतामा राखिन्छ । यस स्थितिमा चाम्लिङ भाषाको कुल जनसङ्ख्याको भाषा प्रयोगको स्थितिलाई स्तम्भचित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ :

स्तम्भचित्र १, कुल जनसङ्ख्यामा चाम्लिङहरूको भाषाको प्रयोग स्थिति क्षेत्र सर्वेक्षण, २०६६

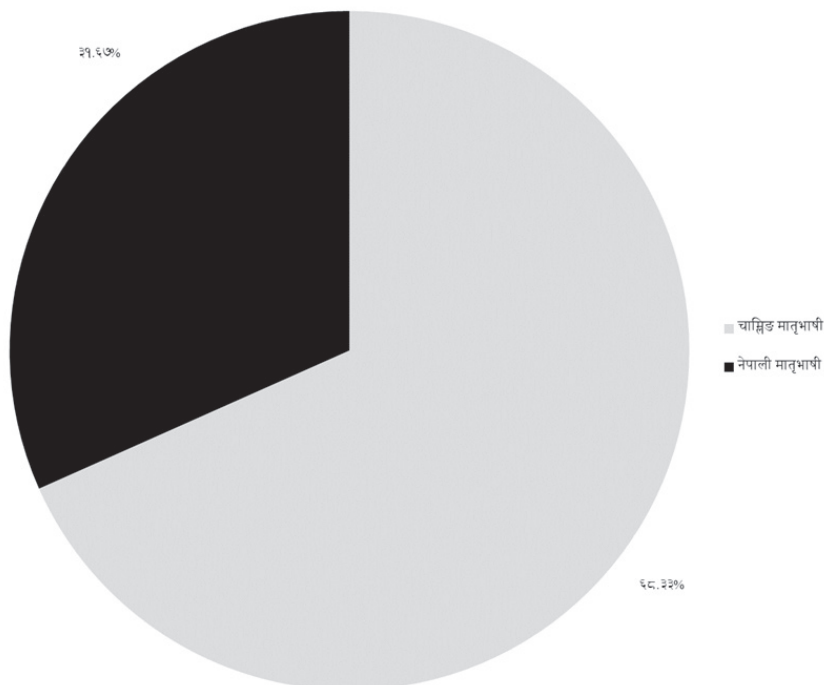
जनगणना २०११ का अनुसार चाम्लिङ भाषीहरूको जनसङ्ख्या ७६ हजार आठ सय छन् । कुल जनसङ्ख्या मध्ये ९४.६९% ले नेपाली भाषा दैनिक व्यवहारमा प्रयोग गर्छन् । यस भाषालाई ५.३३% वक्ताहरूले मात्र प्रयोग गर्दैनन् । उनीहरू चाम्लिङ भाषा मात्र बोल्छन् । दैनिक व्यवहारमा चाम्लिङहरू ६१.६६% ले आफ्नो मातृभाषा प्रयोग गर्छन् ३८.३४% ले चाम्लिङ मातृभाषा बोल्दैनन् । उनीहरू दैनिक जीवनमा नेपाली भाषा बोल्छन् । यसमध्ये केही चाम्लिङहरू चाम्लिङ बोल्न सक्छन् तर व्यवहारमा प्रयोगमा ल्याउँदैनन् ।

भाषाको जीवन्तता अभिमूल्याङ्कनका कारकहरू सापेक्षिक वक्ता सङ्ख्या, मातृभाषाप्रतिको वफादारिता, भाषिक प्रतिष्ठा, अन्तरजातीय विवाह, बसाइसराइ, दिगो आर्थिक आधार, सांस्कृतिक सम्मिलीकरण, भाषिक पुस्तान्तरण, शक्तिशाली भाषाको दवाब र राज्यका भाषिक नीति हुन् । भाषाका धारा प्रवाह बोल्ने वक्ता र त्यसका सङ्ख्याको प्रचुरता बढी प्रभावकारिता हुन सक्छ । चाम्लिङलाई कुल जनसङ्ख्यामा मातृभाषाका रूपमा प्रयोग गर्ने वक्ताहरूको जनसङ्ख्याको दर बदलावको स्थितिमा पाइएको छ । चाम्लिङहरू दिनप्रतिदिन मातृभाषा छाडेर नेपाली र अङ्ग्रेजीलाई पहिलो र विदेशी भाषाको रूपमा प्रयोग गर्न लालायित छन् ।

चाम्लिङ युवा पुस्तामा मातृभाषा प्रयोगमा बदलाव

युवा पुस्तालाई जीवनका उर्वर शक्तिको स्रोत र परिवर्तनका संवाहक मानिन्छ । यस पुस्तामा समकालिन राजनीतिक चेतना एवम् विज्ञान प्रविधिको प्रत्यक्ष प्रभाव परेको हुन्छ (राई, २०६६, पृ. ११३) । भाषा प्रयोगमा समुदायमा उमेर, लिङ्ग, पद, प्रतिष्ठा र पेसाले भिन्नता सिर्जना गर्दछ । लड (सन् १९९०) का अनुसार छ वर्षभित्र दोस्रो भाषा सिक्न थालेका बालबच्चाहरूले आफ्नो मातृभाषाको लवज प्राप्त गर्न सक्दैन (उद्धृत : ल्यान्डविर, सन् २००३) । चाम्लिङ समुदायका युवा पुस्ताले चाम्लिङ भाषा बोले पनि उनीहरूमा नेपाली भाषाको लवजको मिश्रण पाउन सकिन्छ । मातृभाषा प्रयोगको निरन्तरतामा युवापुस्ताको आफ्नो

मातृभाषा प्रतिको वफादारीता, भाषा प्रयोग गर्ने वातावरण र अधिल्लो पुस्ताबाट भाषिक पुस्तान्तरणको अवसर प्रमुख रहन्छन् । यी अवसरहरू चाङ्गिडहरूमा न्यून पाइएका छन् । चाङ्गिड समुदायका युवा पुस्ताको मातृभाषा चयनको स्थितिलाई वृत्तचित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ :

वृत्तचित्र १, चाङ्गिड समुदायका युवापुस्ताको मातृभाषा चयन

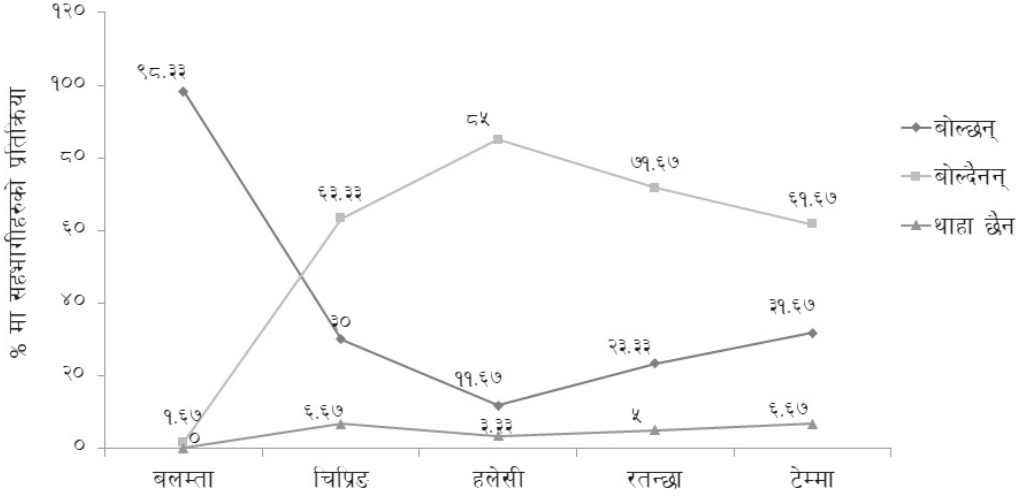
क्षेत्र सर्वेक्षण, २०६६

चाङ्गिड युवापुस्ता भन्नाले १३-३४ वर्ष उमेर समुहका चाङ्गिडहरू हुन् । उनीहरू ६८.३३% ले आफ्नो मातृभाषा त्यागेर नेपालीलाई मातृभाषाका रूपमा चयन गरेका छन् । उनीहरूले आफ्नो भावि जीवन चाङ्गिड भाषामा सम्भावना देख्दैनन् र आफ्नो भाषिक परिवेशको शक्तिशाली भाषा नेपाली रोजेका हुन् । चाङ्गिड भाषी वक्ताहरू मध्ये ३१.६७% ले मात्र चाङ्गिडलाई मातृभाषाका रूपमा प्रयोग गर्छन् । यी वक्ताहरू विशेषतः स-साना र विकट क्षेत्रमा बस्ने विशुद्ध चाङ्गिड समुदायका हुन् ।

चाङ्गिडभाषाको पुस्तान्तरणको स्थिति

पुस्तान्तरणको दर गाउँहरू वा समुदायहरूका बिच फरकफरक हुन सक्छन् । गाउँहरू बिच भाषिक पुस्तान्तरण समान हुँदैन । कहिले एउटै गाउँका भिन्नभिन्न परिवारका बिच पुस्तान्तरणको दर फरकफरक भेटिएको छ (ग्रिनोबल, सन् २००६) । एउटै गाउँका कुनै एक परिवारका बालबालिकाहरूले आफ्नो मातृभाषा बोल्न सिक्दैनन् तर अर्को परिवारका बालबालिकाहरूले सिक्किरहेका हुन सक्छन् । यसले के देखाउँछ भने समग्र भाषिक जीवन्तता भिन्नभिन्न स्थितिमा भइरहेको हुन्छ । यसमा चाङ्गिडभाषी वाक्समुदायका पाँच समुदायहरू बिच चाङ्गिडभाषाको पुस्तान्तरणको स्तर मूल्याङ्कन गर्न “तपाईंको परिवार

वा गाउँका पनाति पनातिनीहरूले पनि चाङ्लिङभाषा बोल्न ?” प्रश्नको उत्तर मागिएको थियो । उनीहरूका जवाफलाई रेखाचित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ :

रेखाचित्र १, भावीपुस्तामा भाषा पुस्तान्तरणको स्थिति क्षेत्र सर्वेक्षण, २०६६

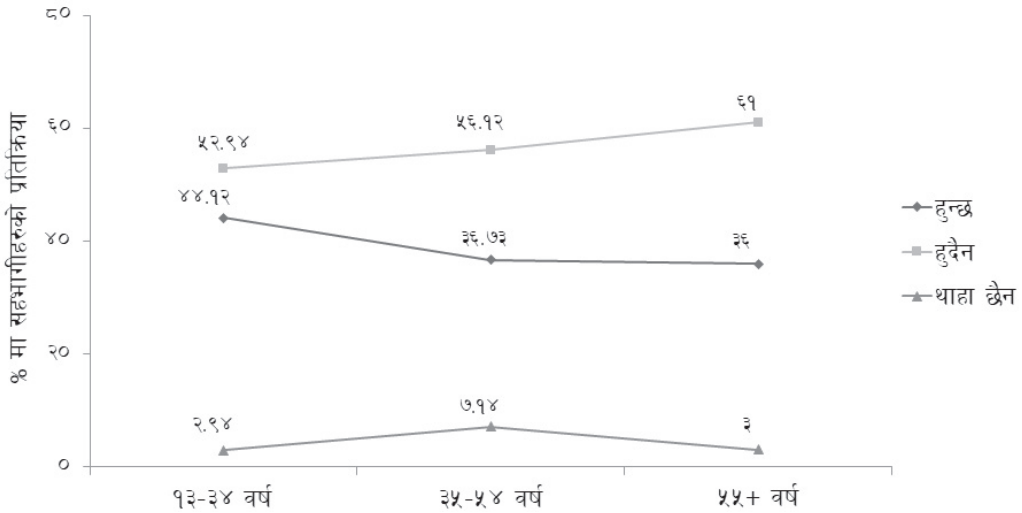
रेखाचित्र १ मा सर्वेक्षण क्षेत्रहरूका पुस्तान्तरणलाई प्रकाश पारिएको छ । चाङ्लिङ वाक्समुदायको समग्र पुस्तान्तरण दर ३६.००% रहेको छ भने पुस्तान्तरणमा अवरोधको दर ५६.६६% रहेको भेटिन्छ (राई, २०७३, पृ. ६२) । यस वाक्समुदायमा मातृभाषा पुस्तान्तरणमा अवरोधको दर उच्च रहेको छ । समुदायगत रूपमा बलमतामा पुस्तान्तरण उच्च रहेको छ । यहाँका ६८.३३% वक्ताहरू आफ्ना छोराछोरी र भावी सन्तानहरूमा मातृभाषा हस्तान्तरण गरिरहेको पाइन्छ । यसै समुदायको हलेसीमा सबभन्दा न्यून पुस्तान्तरण पाइएको छ । यस समुदायका ११.६७% मानिसहरूले मात्र आफ्नो छोराछोरी र भावीसन्तानमा मातृभाषा प्रसारण गरिरहेका छन् (राई, २०७३, पृ. ६२) । अन्य समुदायहरू चिप्रिड, रतन्छा र टेम्मामा पुस्तान्तरण अवरोधको दर उच्च रहेको पाइन्छ । यी पाँच वटै क्षेत्रमा चाङ्लिङभाषा त्यागी नेपाली भाषा बोल्ने वक्ताहरू ५६.६६% रहेको छ । यसले चाङ्लिङभाषाको पुस्तान्तरणको स्थिति कमजोर देखिन्छ ।

चाङ्लिङभाषाको उमेरको आधारमा पुस्तान्तरण

भाषिक पुस्तान्तरणको श्रेणीले के देखाउँछ भने एक वंशभिन्न र साथसाथै वंशहरू बिच उमेर समूहको फरक छुट्याउनु महत्त्वपूर्ण हुन्छ । भाषा प्रयोग ढाँचाको अनुसन्धानले निश्चित क्षेत्रहरूमा प्रयोग हुने भाषालाई सङ्केत गर्दछ । यस ढाँचाले भाषाको वर्तमान सापेक्षिक प्रतिष्ठा एवम् जीवन्ततालाई देखाउँछ । चाङ्लिङका सम्बन्धमा भाषा प्रयोगका यस ढाँचाहरूले पुस्तान्तरण समान पाइँदैन । मातृभाषा ‘बोलिने’ स्थितिलाई सकारात्मक र ‘नबोलिने’ स्थितिलाई नकारात्मक कारक मानिन्छ । सकारात्मक कारकले भावीपुस्तामा भाषा जीवित हुने र नकारात्मक कारकले भाषा मृत्यु हुने आधार सुनिश्चित गर्छ ।

चाङ्लिङ वाक्समुदायका वक्ताहरूका पुस्ताहरूका बिच रहेको पुस्तान्तरणको भिन्नतालाई रेखाचित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ :

रेखाचित्र २, उमेरका आधारमा भाषाको पुस्तान्तरण

क्षेत्र सर्वेक्षण, २०६६

उमेरका आधारमा वृद्धपुस्ताका सहभागीहरूले पुस्तान्तरण युवापुस्ताबाट भावीपुस्तामा 'हुँदैन' भनेर अभिमत दिएका छन् । उनीहरू ६८ जनामध्ये ५६ जना (६०.२०%) ले पुस्तान्तरण गर्दैन भनेर मत दिएका छन् । भावीपुस्तामा पुस्तान्तरण हुन्छ भन्ने मत ३६ जना (३६.७३%) को रहेका छन् । यो मत पुस्तान्तरण हुँदैन भन्ने मतभन्दा २३.४७% ले बढी हो (राई, २०७३, पृ. ६३) ।

निष्कर्ष

भाषिक जीवन्तताले वाक्समुदायमा भाषाको शक्ति कायम रहेको अवस्थालाई जनाउँछ । यो भाषाको जीवित अवस्थाको द्योतक हो । चाम्लिङ वाक्समुदायका चाम्लिङभाषी वक्ताहरूको कोड परिवर्तनको औसत दर २४.६०% रहेको छ । यो स्थिति चाम्लिङभाषा नेपालीतर्फ स्थानान्तरण हुँदै गएको सङ्केत हो । बहुभाषिक वातावरणमा कमजोर भाषा शक्तिशाली भाषातर्फ स्थानान्तरण भई भाषाको मृत्यु हुन सक्छ । चाम्लिङ वक्ताहरू शक्तिशाली भाषा नेपालीतर्फ स्थानान्तरण भइरहेका छन् । यस वाक्समुदायका आमाबाबुहरूबाट आफ्ना छोराछोरीहरूमा न्यून पुस्तान्तरण पाइन्छ ।

भाषाको सम्भाव्य सामर्थ्य र दीर्घ जीवन्ततालाई निर्धारण गर्ने एउटा महत्त्वपूर्ण आधार भाषाको वक्ताको सङ्ख्या हो । चाम्लिङभाषाको धाराप्रवाह वक्ता घट्दो क्रममा छ । भाषाका वक्ताहरूको सामाजिक क्षेत्रहरूमा गतिशीलता तीव्र रहेको स्थितिले धाराप्रवाह वक्ताहरूको सङ्ख्या न्यून बनाउन सहयोग पुर्याएको छ ।

भाषिक लोपोन्मुखताको कारण न्यून वक्ता सङ्ख्या, कमजोर आर्थिक स्थिति, कठोर भाषिक नीति र यसबाट मिश्रित उदासीन मानसिकता रहेका छन् । राज्यको भाषिक नीति स्पष्ट नहुनु, भएका नीतिहरू कार्ययोजनाबद्ध कार्यान्वयन हुन नसक्नु ठूलो समस्या रहेको देखिन्छ । नेपालको भाषिक नीति राष्ट्रिय एकता, सामाजिक सांस्कृतिक उत्थान र विकासका लागि हुन जरुरी छ ।

निष्कर्षतः चाम्लिङ वक्ताहरू आफ्नो मातृभाषा बोल्न छाडेर नेपालीतर्फ स्थानान्तरण हुँदै छन् । उनीहरू ज्यादै न्यून क्षेत्रहरूमा मात्र चाम्लिङ बोल्छन् । उनीहरू आफू चाम्लिङ बोल्छन् तर अधिकांशले आफ्ना

छोराछोरीहरूलाई बोल्न सिकाउँदैनन् । यसकारण चाम्लिङ वाक्समुदायमा नेपालीको जीवन्तता प्रबल रहेको छ भने चाम्लिङभाषाको जीवन्तता ह्रासोन्मुख स्थितितर्फ उन्मुख छ ।

सन्दर्भसूची

- एथ्नोलग/Ethnologue Languages of the World. (2014). *A Language of Nepal*. Retrieved from <http://www.ethnologue.com/language/mpi>
- एपेल/Eppele, J., & Grimes, J. (2011). *The Rajbansi of Nepal: A Sociolinguistics Survey*. Kirtipur: CNAS, TU.
- एबर्ट/Ebert, K. (1994). *The Structure of Kirati Languages Comparative Grammar and Text*. Switzerland: Zurich University.
- एबर्ट/Ebert, K. (1997). *Chamling Language of the World Materials*. Switzerland: Zurich University.
- गौतम, देवीप्रसाद. (२०४६). *नेपाली भाषा परिचय*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- ग्रिनोबल/Grenoble, L. (2006). Endangered Languages. *Concise Encyclopedia of Languages of the World*. Netherlands: Elsevier Science.
- ग्रियर्सन/Gryson, G. A. (1951). *Linguistic Survey of India*. Delhi: Motilal Banarasidas.
- पोखरेल, बालकृष्ण. (२०४६). *राष्ट्रभाषा*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- पौडेल, माधवप्रसाद. (२०६७). *दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली शिक्षण*. काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- फिसम्यान/Fishman, J. A. (1991). *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Paris: Mouton.
- भोग्लिन/Voegelin, C. F., & Voegelin, F. M. (1964). *Languages of the World: Sino-Tibetan Fascicle One*. Anthropological Linguistics, 1-109.
- राई, कैलाशकुमार. (२०७३). *नेपालीभाषी चाम्लिङ समुदायको भाषिक अभिवृत्ति*. विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, त्रिवि, कीर्तिपुर : अप्रकाशित ।
- राई, विष्णुएस. (२०५५). *चाम्लिङभाषा एक परिचय : व्याकरणको रूपरेखा*. *सयपत्री*. काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- राई/Rai, V. S. (2013). *A Grammar of Chamling* (Doctoral Dissertation). Switzerland: University of Bern.

रापचा, लाल स्याँकारेलु. (२००६). *नेपालको आदिवासी किराती जाति सेरोफेरो, ओल्लो, माझ र पल्लो किरात*. काठमाडौं : किरात विज्ञान अध्ययन संस्थान ।

राष्ट्रिय भाषा नीति सुभाउ. (२०५०). *नेपालको भाषिक स्थिति*. काठमाडौं : राष्ट्रिय भाषा नीति सुभाउ आयोग ।

रेग्मी, भीम नारायण. (२०५६). *दरबारी नेपाली भाषिका : वर्णनात्मक अध्ययन* (लघुशोध प्रतिवेदन). काठमाडौं : विद्वच्छिरोमणी हेमराज पुरस्कार गुठी ।

लड/Long, M. H. (1990). *Maturational Constraints on Language Development. Studies in Second Language Acquisition*, 12(3), 251-285.

लेविस/Lywis, M. P., & Simons, G. F. (2010). *Making EGIDS Assessment for the Ethnolog*. Retrieved from http://www.icc.org.kh/download/Making_EGIDS_Assessments_English

ल्यान्डविर/Landweer, M. L. (2003). *Endangered Languages Indicators of Ethnolinguistics Vitality*. Retrieved from <http://www-01.sil.org/sociolx/ndg-lg-indicators.htm>

विकिपिडिया/Wikipedia. (2014). *Dzonkha*. Retrieved from http://en.wikipedia.org/wiki/Dzonkha_language

सफेर/Shafer, R. (1966). *Introduction to Sino-Tibetan*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

सिंह, जिपी (१९६०). *प्राचीन भारतमा किरातहरू (अनु. टिबी राई)*. सिक्किम, भारत : निर्माण प्रकाशन ।

सिबिएस्. (२०११). *पपुलेसन मोनोग्राफ अथु नेपाल*. काठमाडौं : नेसनल प्लानिङ कमिसन ।

ह्यान्सन/Hansson, G. (1991). *Rai of Eastern Nepal, Ethnic and Linguistic of the Linguistic Survey of Nepal*. Kirtipur: CNAS, TU.